www.kurdistannet.org
6-8-2003 22:40

زاراوە کوردییەکان و زمانی نووسین

نووسینی: پرۆفیسسۆر بوو ئوتیاس
وەرگێڕانی لە سویدییەوە: ئەمجەد شاکەلی

زمانی کوردی، لەڕووی زمانەوانییەوە، زمانێکی ئێرانییە و بە چەند زاراوەیەک دەناسرێتەوە. لەنێو زمانە ئێرانییە هاوچەرخەکاندا، دەکرێ زمانی کوردی، لەگەڵ زمانی پەشتۆ (زمانی ئەفغانییەکان) دا، وەک زمانێکی نێزیک بەراورد بکرێت.

هەردوو زمانی کوردی و زمانی پەشتۆ، دەکرێ لە ڕووی زۆریی خەڵکانێک، کە پێیان دەئاخڤن و لە ڕووی جیاوازی و دابەشبوونی زاراوە و دابەشبوونیان بەسەر چەند دەوڵەتێکدا، بەراورد بکرێن. بەڵام لەکاتێکدا، کە پەشتۆ یا "پەتانەکان"، وەک لە ڕۆژهەڵات وایان پێ دەڵێن، تەنێ بەسەر دوو وڵاتدا، ئەفغانستان و پاکستان، دابەش دەبن، کوردەکان وەک خویایە، لەنێو چەند دەوڵەتێکدا دەژین، کە لە پێنج کەمتر نین: عیراق، ئێران، سووریا، تورکیا و یەکیەتیی سۆڤییێت[1]. لەڕاستیدا ئەم ڕەوشە، هەوڵدان و کاری ئەوانی بۆ چێکردنی یەک زمانی هاوبەشی نووسین، هیچ ئاسان نەکردووە.

پێوەندی زاراوە و زمانی نووسین:

پێوەندی نێوان زاراوەکان و زمانی نووسین لە ئەمڕۆی زمانە جیاوازە ئێرانییەکاندا، بەشێوەیەکی گشتی ئاڵۆزە و گەلێک جۆراوجۆرە. بێگومان زمانی فارسیی نوێ ئەو زمانەیە، کە پتر بەکار دەبرێت و زمانی سەرەکییە لە ئێراندا، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا زمانی زگماکیی کەمتر لە نیوەی دانیشتووانی وڵاتەکەیە. زمانی فارسیی نوێ ئەو زمانی نووسینەیە، کە بەم شێوەیەی ئێستای و بە ئەلفبێی عەرەبی، پتر لە 1000 ساڵێک بەر لە ئەمڕۆوە پێی دەنووسرێت. ئەوەی کە جێی سەرنجە ئەوەیە، کە ئەم زمانی فارسییە لە بنەڕەتدا لە یەکێک لە زاراوە ناسراوەکانەوە یا ئەوانەی، کە ئەمڕۆ قسەیان پێ دەکرێ، پەیدا نەبووە، بەڵکە لە بنەڕەتدا زمانێکی تێکەڵە و وەک ئامراز و ڕێگەیەک بۆ پێوەند و لەیەک تێگەیشتن بەسەر زاراوە و سنووری زماندا، ساز بووە. شێوەیەکی تایبەتی لە فارسیی نوێ تاجیکستانە، کە لەسەر زەمینە و پایەی هەندێ تایبەتمەندیی زاراوەیی لە کۆماری تاجیکستانی سۆڤییێتی ناوەڕاستی ئاسیادا، کە لە 1930یەکانەوە بە تیپی کریلیک (ڕووسی) دەنووسرێ، گەشەی کردووە. ئەمە نموونەیەکی پڕمانا و فێرکارانەیە لەمەڕ ئەوەی، کە چۆن دەکرێ لەڕێگەی پرۆسێسی تەرکیزکردنی بەهێز لە سەر زمان و بەرێوەبردنی فەرهەنگییەوە، زمانێکی نووسینی نوێ چێ بکرێت.

زمانێکی دیکەی ئێرانی، کە لە 1930یەکانەوە بە تیپی کریلیک دەنووسرێت، زمانی ئۆسێتییە، کە لە لایەن نیوملیۆن کەسەوە لە قەوقاسی سۆڤییێت قسەی پێ دەکرێت. ئەم زمانە لە دوو زاراوەی سەرەکی پێک هاتووە، کە زاراوەی (ئیرۆن) ی لای خۆرهەڵاتەوە دەبێتە بنەمای زمانی ئەدەبیی زاڵ. بێجگە لەوەش ڕەوشێکی دیکە لەبارەی زمانی بەلووچەکانەوە وەدی دەکرێت. ئەو زمانە لەلایەن گەلێکی تاڕادەیەک مەزنەوە (نزیکەی 5 میلیۆن) لە پاکستان، ئێران و ئەفغانستان (و تەنانەت گرۆیەکی بچووکیش لە ئاسیای نێوەڕاستی سۆڤییێت) قسەی پێ دەکرێت. پەرتوبڵاویی زاراوەکان و جیاوازییان لەسەردەمی جیاوازدا، بوونەتە بنەما بۆ هەوڵدان بۆ نووسینی زمان. هەمیشە ئەلفبێی عەرەبی بەکار براوە، بەڵام بە هۆی ئەو جیاوازییە فۆنەتیکییە یەکجار گەورەیەی، کە زاراوە جیاوازەکان- بۆ نموونە- هەیانە، هەرگیز ئەو ئەلفبێیە نەگەیشتووەتە ڕێنووسێکی چەسپاو و جێگرتوو. ئەم نموونە جیاوازانەم لەمەڕ پێوەندی نێوان زاراوە و زمانی نووسین وەک پێشەکییەک هێنایەوە، بۆ ئەوەی ئاماژە بەو جۆرە پێوەندە زۆربگۆڕە بکەم کە هەیە. مرۆڤ گەرەکە بیر لەوە بکاتەوە، کە زمانی نووسین، بەرهەمی پرۆسێسێکی

---

[1] کاتی نووسین و بلاوکردنەوەی ئەم گوتارە، هێشتا یەکیەتی سۆڤییێت وەک یەک دەوڵەتی یەکگرتوو مابوو. کورد لە ئەرمەنستان، گورجستان و ئازەربایجان دەژین.وەرگێڕ.

مێژوویيە، وەک ڕێسایش زۆر درێژخایەن، وەک فارسیی نوێ، بەڵام جارنا کورت مینا تاجیکی. کەوایە بە وردی و دروستدیتن و لەبەرچاوگرتنی فاکتە مێژوویيە گشتییەکان (بێ ئەوانەی کە پێوەندیان بە زمانەوە هەیە) بۆ تێگەیشتن لە گەشەکردنی زمانێکی نووسین، شتێکی گرنگە.

کۆمەڵێک زاراوە:

هەردوو زمانی پەشتۆ و کوردی، بەسەر کۆمەڵێک زاراوەدا دابەشبوون، بەڵام لەکاتێکدا، کە جیاوازییەکانی نێوان زاراوەکانی زمانی پەشتۆ بە شێوەیەکی سەرەکی لەڕووی فۆنەتیکەوەیە، جیاوازیی نێوان زاراوە کوردییەکان بەشێوەیەکی سەرەکی و زۆرتر لەڕووی مۆرفۆلۆگییەوەیە (واتە: بیناسازی وشە) . ئەو ڕەوشەی زمانی پەشتۆ هەیەتی، کاری سازکردنی زمانێکی نووسینی هاوبەش، ئاسان دەکات، بەمەرجێک ئەگەر ئەلفبێیەک دابنرێت بۆ ئەو زمانی نووسینە، کە بتوانێ جیاوازییە گرنگ و لەبەرچاوەکانی نێوان دەنگەکان داپۆشێ و بشارێتەوە. ئەمەش دەتوانرێ بگوترێ، کە پەشتۆکان کردوویانە. ئەوان ئیدی لە کۆتایی 1600 ـەکانەوە ئەلفبێیەکی عەرەبیی دەسکاریکراویان بەکار بردووە، کە ڕێگە بە دەنگ و دەربڕینە زاراوەییە جیاوازەکان، کە بە هەمان تیپ دەنووسرێن، دەدات. زمانی کوردی لەو ڕووەوە لە بارێکی سەختتردایە. زاراوە کوردییەکان تاڕادەیەکی زۆر لەیەکەوە دوورن، بەتایبەت لەڕووی مۆرفۆلۆگییەوە. لەڕاستیدا ئەو زاراوانە چەند لە ڕووی جوگرافیاوە لەیەکەوە دوور بن، پتر لەڕووی زمانەوە جیاوازن. بەشێک لەو زاراوانە، کە لەلایەن خەڵکانێکەوە، کە خۆیان بە کورد دەزانن، قسەیان پێ دەکرێن، هێندە لە زاراوە سەرەکییەکانەوە دوور و جیاوازن، کە زمانەوانە ئەوروپاییەکان، وەک زمانی جیاواز سەیری دەکەن. ئەوان لەو نیشانە و تایبەتمەندییانەوە بۆ ئەوە چوون، کە زاراوە دەبێ ئامرازێکی هەمەلایەنەی هاوبەش بێت بۆ لەیەکتێگەیشتنی ئەو کەسانەی، کە زانیارییەکی بنگەیی تایبەتیان نییە. لە پراکتیکدا ئەو نیشانە و تایبەتمەندییانە بەدەگمەن لە ژیانی ڕۆژانەی ئەم جیهانەدا پارێزراون. تەنێ تەماشای ئەوەی، کە پێی دەڵێن"زمانانی نوورد"[2] بکە! ئایا سوێدی و نۆروێژی وەک ئاسا هەردوولایەنە هی لێکتێگەیشتنن؟.

پۆلێن:

جوێکردنەوەی زاراوە کوردییەکان لە نێوان چەند بەشێکدا تاڕادەیەک خوڕایە، بەڵام بە هۆی نەناسراوی و کەمیی توێژینەوە لە بارەیانەوە، هیچ جۆرە پۆلێنێک تا ئێستا، ناکرێ بە بنجبڕ و تەواو بژمێردرێت. بەشێوەیەکی ئاسایی، جیاوازیی لەنێوان زاراوە باکوورییەکان و زاراوە باشوورییەکاندا (جاران دەشگوترا"ڕۆژاوایی" و "ڕۆژهەڵاتی") یا سەروو، ناوەند و خوارووودا، دەکرێ. گرنگترین سنوور لەنێوان زاراوە باکوورییەکان و زاراوە ناوەند-باشوورییەکاندا، بەشێوەیەکی زەق لە زەریاچەی ورمێ (لە ئێران) وە دەڕوا تا دەگاتە ڕووباری زێی گەورە و بە کەنار ئەو ڕووبارەدا دەڕوا تا دەگاتە دیجلە (باشووری مووسڵ لە عیراق) . سنووری نێوان زاراوەکانی ناوەند و باشوور، وەک ئاسایی دەکەوێتە دەڤەرەکانی باکووری کرماشان (لە ئێران) تا خانەقین و جەوەڵ حەمرین (لە عیراق) . لە ڕۆژاوای دیجلە و باکووری زێی گەورە و زەریاچەی ورمێ، واتە لەنێو کوردەکانی باکووری ڕۆژاوای عیراق، سووریا، تورکیا و یەکیەتیی سۆڤییێت، زاراوە باکوورییەکان وەدی دەکرێن، کە وەک کورتکردنەوە پێیان دەگوترێن کرمانجی (هەندێ جاریش تەنانەت کرمانجی سەروو) . ئەوانە بۆ نموونە زاراوەکانی دیاربەکر، بۆتان و شەنگار لە باکووری ڕۆژاوا و بایەزید و بادینان لە باکووری ڕۆژهەڵات، دەگرنەوە. ئەو ناوچەیە لە ڕووی دانیشتووان و جوگرافیاوە، گەورەترین ناوچەی کوردە. گرۆی زاراوەکانی ناوەند، کە ئەمڕۆ پتر زاراوەکانی خواروویان پێ دەگوترێن، سۆرانی، موکری و زاراوەی سلێمانی (پێتەختی کوردستانی عیراقی ئێستا)[3] ،

زمانانی نوورد، زمانانی سوێدی، نۆروێژی، دانمارکی، ئیسلاندی و فەرئوێیی دەگرێتەوە. وەرگێڕ.

سلێمانی تا پێش ساڵی 1974 لە ڕووی فەرهەنگیی و بزێوییەوە بە پێتەختی کوردستانی عیراق دادەنرا، بەڵام وەک شار و گەورەیی و پێشکەوتن وئابووری، کەرکووک پێتەختی کوردستانی عیراق بوو. تا ساڵانی 1950 و 1960کان، خەڵکی سلێمانی، کە بچووایەن بۆ کەرکووک، دەیانگوت :

نموونەگەلێکی لەبەرچاویانن. بەشێوەیەکی کەمتریش زاراوەکانی کرماشانی و لەکی (لە ئێران) لەنێو زاراوە باشوورییەکاندا دەژمێردرێن. کوردەکان خۆیان زاراوەی فەیلی (لوڕی) ش لەنێو ئەوانەدا دەژمێرن. گرۆ زاراوەیەکی دیکەش، کە کوردەکان بەپێچەوانەی زۆربەی زمانەوانە ئەوروپاییەکانەوە بە زاراوەگەلێکی کوردی دەژمێرن، زاراوەگەلی گۆرانی-هەورامی لە خوارووی ڕۆژهەلات (عیراق) و زازایی لە باکووری ڕۆژهەلات (تورکیا) ن.

پارسی میدی:

ئەم هەموو زاراوانە بڕێک هاوبەشیی زمانەوانییان هەن و وەک ئاسایی دەبرێنەوە سەر ئەو لقەی، کە پێی دەگوترێ "زمانانی ئێرانی باکووری ڕوژاوا" لە خێزانی زمانە ئێرانییەکان. زمانانی پێشووی ئێرانی باکووری ڕۆژاوا لە مێژووی ئێراندا، پارسی (لەسەردەمی پاشایەتیی پارس یا ئەرساسی 250 پ. ز- 225 ز) و پاشایەتیی میدی (600 پ. ز- 500 پ. ز) ، کە تەنێ بە چەند ناوێکی کەم و چەند وشەیەکی وەرگێڕاوەوە ناسراوە. بێگومان باسی خزمایەتی و نێزیکایەتییەک لەگەڵ ئەم زمانە کۆنانەدا لەلایەن کوردەکانەوە هاتووەتە گۆڕێ، بۆ ئەوەی بانگاشەی بەردەوامییەکی مێژوویی بەرەودواوە بکەن و بەتەواوی خۆیان ببەستنەوە بە دەولەتی میدیاوە، کە دەگەڕێتەوە بۆ بەرەبەیانی مێژوو. هێشتا لە ڕووی زمانەوانییەوە ئەم پێوەندە زۆر دوورە لە ئاشکراییەوە. بۆ نموونە بۆ ئەو 1000 ساڵەی، کە بەسەر پێشکەوتنی زماندا لەنێوان پارسی و کوردیدا تێپەڕیوە، هیچ بەڵگەیەک بەدەستەوە نییە و چ شتێکیش کۆمەک بەوە نەکات. بەگشتیش زۆر سەختە پارسی بە لق و بەری میدی بژمێردرێت، و ئەگەر پێوەندێکی زۆر لاوازیش لەنێوان میدی، کە ئێمە هیچ زانیارییەکمان لەبارەیەوە نییە و نایزانین و کوردیدا هەبێت، ئەوا گەوی ئەو پێوەندە، کە 2000 ساڵێک دەبێت، ناتەواوە.

دابەشکردنی زمانانی ئێرانی نوێ و زاراوەکانیشیان، بەسەر گرۆی باکووری ڕۆژاوا و باشووری ڕۆژاوادا، کارێکی دڵنیاکار نییە. فارسیی نوێ، کە بە گرنگترین زمانانی باشووری ڕۆژاوا دەژمێردرێ، زۆر شتی باکووری ڕۆژاوای تێدایە، و هەروەها بەلووچی، کە ئەمڕۆ لە خوارەوە لە باشووری ڕۆژهەلات قسەی پێ دەکرێت، لە کوردی پتر سیمای باکووری ڕۆژاوای پێوەیە.

کۆمەڵێک ئەلفبێ:

بەگوێرەی پەرتبوون و فرەلایەنییەک، کە لە زمانی کوردیدا وەدی دەکرێت، ڕاستییەک دێتە گۆڕێ و دەبێتە هۆی ئەوەی، کە بە کۆمەڵە ئەلفبێیەک بنووسرێت، لەوانەش: عەرەبی، لاتینی و کریلیک (ڕووسی) . ئەمەش بێگومان بە مێژووی فەرهەنگی کوردی و باری سیاسی ئەمڕۆوە، گرێ دراوە. کۆنترین ئەدەبی کوردیی نووسراو، کە پارێزرابێ و مابێتەوە، دەگەڕێتەوە بۆ سالانی 1500 و1600 ـەکان و بە زاراوەیەکی باکوور (کرمانجی) ، کە جزیری (دەگەڕێتەوە بۆ باژێری جزیرە، کە لەو سەردەمەدا پێتەختی میرنشینی بەناوبانگی کورد، بۆتان بوو) یە. ئەم کەونە ئەدەبە بە زۆری بریتییە لە شیعری شاعیرانی وەک مەلای جزیری، فەقێ تەیران و چیرۆکە شیعرییە مەزنەکەی ئەحمەدی خانی، مەم و زین، کە بە شاکاری نەتەوەیی کورد ناوی دەرکردووە. ئەم کارانە بە ئەلفبێی عەرەبی نووسراون، بە شێوەیەک، کە زۆر لە ڕێنووسی فارسیی نوێوە نێزیکە. ئەو شاعیرانە بە گشتی شێوە و قانوونەکانی شیعری عەرەبی-فارسی، پێڕەو دەکەن. ئەم زمانە ئەدەبییە کوردییە لە بنجوبناواندا لەسەر زاراوەی جزیرە دانراوە، کە بە تێکچوونی میرنشینی بۆتاندا تێپەڕی و بوو بە زمانی نووسینی کوردەکانی باکوور، ئەوەی کە ئەمڕۆ پێی دەڵێن"کرمانجی"، (هەرچەندە "کرمانجی" لە ڕاستیدا بە شێوەیەکی گشتی بە واتەی کوردی دێت) . ڕووناکبیرە کوردەکان، کە لە کۆتایی سەدەی پێشووەوە، لەنێو چوارچێوەی دەولەتی عوسمانیدا هەوڵیان داوە، بۆ

دەچین بۆ شار. لە ساڵی 1974 یشەوە ئیدی سلێمانی شوێنگەی پێتەختێتی کوردستانی عیراقی لەدەست دا و هەولێر ئەو ڕۆڵەی هەردوو سلێمانی و کەرکووکیش دەبینێت. وەرگێڕ.

ژیاندنەوەی فەرهەنگی کوردی، ئەو زمانی نووسینەیان بەکار بردووە و بەو زمانەش یەکەم ڕۆژنامە و گۆڤارگەلێکی کوردی (کوردستان لە قاهیرە ساڵی 1898 و کورد لە ئیستانبوول ساڵی 1907) دەرچوون. دوای ئەوەی کە تورکیا لە 1920 ـەکاندا، ئەلفبێی لاتینی بۆ زمانی تورکی هەڵبژارد، کوردەکانیش لە تورکیا دەستیان کرد بە بەکار بردنی ئەم ئەلفبێیە بۆ کرمانجییەکەیان و تا ئەمڕۆش - لەو ماوە کورتانەی، کە بۆیان ڕەخساوە زمانی کوردی بۆ نووسین بەکار ببەن- هەر وا دەکرێت. کوردەکان لە یەکیەتیی سۆڤییَت، کە زاراوەیەک دەپەیڤن لە زاراوەی ئەسڵیی جزیرەوە نێزیکە، بە شێوەیەکی گشتی بە هەمان زمان دەنووسن، بەڵام لە ساڵانی 1930 ـەکانەوە بە ئەلفبێی ڕووسی.

زاراوەی هەورامی:

لە ناوەڕاست و خوارووی کوردستان، ئەو زمانی نووسینەی، کە لەسەر زاراوەی جزیری دامەزرابوو، زۆر کەم هێزی بڵاوبوونەوە و گشتگریی و برەوی هەبوو. لەو دەڤەرەدا، لە سەرەتادا، زاراوەی هەورامی (بەشێک لە گۆرانی) ، وەک زمانی ئەدەبی پایەی سەردەستی وەرگرت. هەورامی، وەک سەرەتای ئەدەبی جزیری، بە ئەلفبێی عەرەبی دەنووسرا. گرنگیی زاراوەی هەورامی وەک زمانی نووسین، دەگەڕێتەوە بۆ جودابوونەوەی دەستە و تەریقەتێک بەنێوی"ئەهلی حەق"[4]، لە ئیسلام. ئەوان زمانی عەرەبییان وەک زمانی ئایین، وازلێهێنا و ئەو زاراوەیەی زمانی کوردییەیان کردە زمانی ئایینی خۆیان. دواتر هەورامی بوو بە زمانی نووسین، لە میرنشینی ئەردەڵانی کورددا، کە سەرەتا شارەزوور (لە عیراقی ئێستا) و پاشان، دوای 1612، سنە (لە ئێرانی ئێستا) ی هەبوو وەک پێتەختی. بەوەدا برێک لە ڕۆڵە گرنگەکانی ئایینەکان، لە ناساندن و دیاریکردنی زمانی نووسیندا، وەدەر دەکەوێت و مرۆڤ لەوەش تێدەگا، کە زاڵبوونی زمانی عەرەبی لەنێو ئیسلامدا، بە پەیدابوونی زمانی نووسینی ناوچەیی تۆڵەی کراوەتەوە.

لە سلێمانییەوە بۆ سۆرانی:

لەگەڵ تێکچوون و هەڵوەشانەوەی میرنشینی ئەردەڵاندا، زاراوەی هەورامی لە ساڵەکانی 1800 ـەکاندا شوێنگەی خۆی وەک زمانی نووسین لە دەرێی خەڵکانی سەر بە ئەهلی حەق، لەدەست دا. لە ناوەند و خوارووی کوردستان، بەرەبەرە زمانێکی نووسین، کە لە سەر زاراوەکانی ناوەڕاست دامەزرابوو، جێی ئەوی گرتەوە. ئەوانەی کە پێیان دەگوترا میرانی بابان، لە ساڵی 1784 ـەوە سلێمانییان کردە پێتەختی فەرمانڕەواییەکی کوردی، کە تاڕادەیەک سەربەخۆیی خۆی تا نیوەی ساڵانی 1800 ـەکان پاراستبوو. بە کارتێکردنی زاراوەی گۆرانی و زاراوەی شارەزوور، کە زاراوەی بنەڕەتیی بابانەکان بوو و زاراوەکانی دیکەی ناوەڕاست، لە 1800 ـەکاندا زمانی نووسینی سلێمانی، کە بوو بە ئامرازێکی گرنگ بۆ ئەدەبی کوردی، چێ کرا. لە سەردەمی لەنێوچوونی دەوڵەتی عوسمانی و پەیدابوونی عیراقی نوێدا، زاراوەی سلێمانی بوو بە زمانی سەردەستی نووسین، بۆ کوردەکانی عیراق و بوو بە نیشانەیەکی گرنگی ئەو نەتەوەخوازییەی، کە بە خێرایی لەگەڵ خەباتی کوردەکاندا بۆ سەربەخۆیی، بڵاو بووەوە.

لەبەر ئەوەی کوردەکان لە عیراق، لە بەکاربردنی زمانەکەیان، لە خوێندن و ئەدەبدا، دەرفەت و بوارێکی باشتریان لە کوردانی وڵاتانی هاوسێیان هەبووە، زاراوەی سلێمانی لە سەردەمی ئەمڕۆماندا بووە بەو زمانە نووسینە کوردییەی، کە لە هەمووان زێتر بەکار دەبرێت. ئێستا وەک ئاسایی پێی دەگوترێ "سۆرانی" کە لە بناخەدا ناوی زاراوەیەک بووە لە دەوروبەری باژێڕی ڕەواندز. دوای کوودێتای 1958 ی قاسم بەتایبەت، کوردەکان لە عیراقدا، هەلی گەشەپێدانی زمانی نووسینی خۆیانیان بۆ ڕەخسا، وەک نموونە بە هۆی دەستپێکردنی خوێندنی بابەتی

---

[4] ئەهلی حەق، یارسان و کاکەیی، سێ ناوی جیاوازن بۆ پێڕەوانی ئەو خەڵکەی سەر بەو ڕێبازەن. پێڕەوانی ئیسلام ئەو ئایینە بە لادانێک لە ئیسلام دەدەنە قەڵەم. بەڵام ئەوان خۆیان بە ئایینێکی جیاواز لە ئیسلام و ئایینەکانی دیکە دەزانن. کتێبە پیرۆزەکانیان و کلامەکانیان بە زاراوەی هەورامی- گۆرانی کوردین. وەرگێڕ.

کوردناسی لە زانستگەی بەغدا، ئیدی زاراوەی سۆرانیی سلێمانی، لەڕێگەی ئەوەی، کە گەلێک وشە و هێڵ و سیمای زمانی لە زاراوە نێزیکەکانەوە وەرگرت، کەسێتییەکی گشتی وەرگرت و پەیدا کرد. ئەم "سۆرانی"یە بوو بە زمانی ڕەسمیی گشت کوردەکانی عیراق. ئەمەش بۆ نموونە لە کتێبی خوێندنگەکان و وانەگوتنەوەدا بەکار دەبرێت. ساڵی 1968 زانستگەیەکی کوردی لە سلێمانی کرایەوە و فەرهەنگستانێکی کوردییش لە ساڵی 1970دا دامەزرا (لە ساڵی 1978دا بوو بە بەشێک لە فەرهەنگستانی عیراق) . سۆرانی ئێستا بە ئەلفبێیەکی عەرەبیی دەستکاریکراو دەنووسرێت، کە بە پێچەوانەی شێوەی ئاسایی بەکاربردنی ئەو جۆرە ئەلفبێیە، بۆ هەموو بزوێنەکان نیشانەی تایبەت دانراوە. هەرچی وشەی عەرەبییشە بەگوێرەی فۆنەتیکی کوردی دەنووسرێتەوە، واتە بەگوێرەی شێوەی دەربڕین و دەنگیی کوردی، نەک بە حینجەی عەرەبی. ئەمەش لەنێو ئەو ئەلفبێ عەرەبییە گونجێنراوانەی، کە لە بەشێکی زۆری جیهانی ئیسلامیدا هەن، وەک فارسیی نوێ و پەشتۆ، کە دوو زمانی ئێرانین، شتێکی نائاساییە. یەکەم نیشانەکانی ئەم ئەلفبێ کوردییە دەستکاریکراوە، لە ڕۆژنامەی کوردستان، کە لە سەرەوە باس کرا، و لە وەرگێڕانێکی ئینجیلدا، کە لە ساڵی 1905دا کراوە، وەدی دەکرێ. ئیدی لە ساڵانی 1930 ـەکان بەملاوە، گەشەی پێ درا و بەم شێوەیەی ئێستای لەو بیرازە زمانەوانییەوە، کە پاش ئەوەی قاسم لە 1958دا دەسەڵاتی گرتەدەست، جێی خۆی گرت. تەنانەت لە ئێرانیش دوای ئەوە ئیدی دەستکرا بە بەکاربردنی ئەم ئەلفبێ عەرەبییە دەستکاریکراوە. لەوێ زمانێکی نووسین بەکار دەبرێت کە نزیکی سۆرانییە و لە زاراوەی موکرییەوە سەرهەڵدەدات و لەگەڵ هەندێک توخمی زاراوەی سلێمانیدا تێکەڵ دەکرێت. بەڵام لە کات و ماوەی کورتدا، بەتایبەت لە سەردەمی ئەوەی، کە بە "کۆماری ماهاباد" نێو دەبرێت لە ساڵانی 1945-1946دا، زمانی کوردی بەشێوەیەکی برێک فراوان لە ئێران پێی بڵاو کرایەوە.

ڕەوشی ئەمڕۆی زمانی کوردی:

بە شێوەیەکی زۆر لەبەرچاو و دیار، ڕەوشی زمانی کوردی، بەهۆی ئەو بارە سیاسییەوە، کە کۆمەڵانێکی زۆری کوردی تەنگاوی ئاوارەیی کردووە، زێتر سەخت و ئاڵۆز دێتە بەرچاو. لەبەر ئەوەی پڕانی ئەو کوردە ئاوارانە لە ڕووی سیاسی و فەرهەنگییەوە چالاکن، ژمارەیەکی زۆری کتێب و گۆڤار بە زمانی کوردی، لە گەلێک لە وڵاتانی ئەورووپای ڕۆژاوا و لەنێو ئەوانیشدا لە سکەندیناڤیا، پەخش دەکرێنەوە. بێگومان لەبەر هۆی پراکتیکی و نەتەوەیی، هەوڵدان و بۆچوونی لەو جۆرە، کە هەموو جۆرە زمانە نووسینەکان لەگەڵ یەکدا بەکار ببرێن، بۆ ئەوەی لە داهاتوودا ئەوانە لە زمانێکی بەرزی کوردیدا یەک خرێن. بەو نموونانەی سەرەوە من هەوڵمدا ئەوە پێشان بدەم، کە فراژووتنی زمانێکی نووسینی لەو جۆرە، پرۆسێسێکە، زۆر شت، هەم ئەو شتگەلەی کە پێوەندیان بە زمانەوە هەیە، و هەم ئەو شتگەلەی کە پێوەندیان بە زمانەوە نییە، دەگرێتەوە. هەر بەکاربردنی سێ جۆرە ئەلفبێی جیاواز بۆخۆی، گیروگرفتی پراکتیکی دێنێتە پێشەوە. ئەوەی ئێستا لەبەرچاوە ئەوەیە، کە ڕەنگە کەس لەنێو هیچ یەکێک لەو وڵاتانەی، کە ئەو ئەلفبێ عەرەبی، لاتینی و کریلیکییەی تێدا بەکار دەبرێن، ئامادەی ئەوە نەبێت، دەستبەرداری ئەلفبێی تایبەتی خۆی ببێت. هەروەها پێکهاتن لەسەر یەک ئەلفبێ، لەسەر حیسابی ئەوانی دیکە، لە تاراوگەیش، کارێکی سەختە، ئەگەر هەر نەکردە نەبێت. هەرچی جیاوازییە زمانەوانییەکانە، کە لەنێوان هەردوو زاراوە سەرەکییەکاندا، کرمانجی و سۆرانی، هەن، ئەوانە ئەمڕۆ هێندە گەورەن، کە بێگومان بۆ نێزیککردنەوەیان لە یەکدی، کارێکی یەکجار دوورودرێژ و ئاگایانەی دەوێ. بۆ وەدیهێنانی شتێکی لەو بابەتە، دەسەڵاتێکی نێوەندەکی پێویست دەکات، کە لەسەرووی بەشبەشی و ناوچەناوچەییەوە بوەستێ و بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ بەردەوامی و نوێنەرایەتی خەڵکی هەبێت (یا ئامرازی دەسەڵاتی ئەوەی هەبێت، کە بەرژەوەندی لایەک بەسەر لایەکانی دیکەدا بدات) . لە کاتی نەبوونی وەها دەسەڵاتێکدا، ڕەنگە لەبارترین ڕێگە ئەوە بێت، کە ئاگایانە هەوڵ بدرێت بۆ تێگەیشتنێکی زێتر لەنێوان زاراوەکاندا، بۆ نموونە بەهۆی ئەوەی کە ڕێگە بە هەموو زاراوە جیاوازەکان و شێوەکانی نووسین بدرێت، کە پێکەوە لە چاپەمەنی، خوێندن و وانەگوتنەوە، شانۆ، پەخشی ڕادیۆ و شتگەلی

دیکەدا، پێکڤە بڵاو ببنەوە و پێشان بدرێن و ئەمەش شتێکە، کە بێگومان کوردەکان بۆ خۆیان دەبێ خەریکی بن و هەوڵی بۆ بدەن. ئێمەی سکەندیناڤیایی ئەگەر "نووردیزم"ی خۆمان بە مەبەست و ئاگاییەوە ئەنجام دابا، لەوانە بوو ئێستا لەبارەی ئەم جۆرە گونجاندنە فەرهەنگییانەوە پترمان زانیبا. کە حاڵ وەک ئەمڕۆ بێت، ئەوا ئێمە لەم بارەوە هیچ شتێکمان نییە، خەڵک لێمانەوە فێر بن.

سەرچاوە:

*Utas، Bo، Kurdiska dialekter och skriftspråk، Svensk-kurdisk journal، 2، 1986، ss 8-10.

* پرۆفێسسۆر بوو ئویتاس، سەرۆکی بەشی ئێراناسییە، لە ئەنیستیتووی زمانانی ئەفریقایی-ئاسیایی، لە زانستگەی ئوپسالا لە سوێد. وەرگێڕ.

تێبینی کوردستان نێت:

ئەم نووسینە بیروبۆچونی نووسەرەکەیەتی، کوردستان نێت لێی بەرپرسیارنییە.